

Z kroniki naukowej

NADZWYCZAJNE WALNE ZEBRANIE CZŁONKÓW INSTYTUTU ZACHODNIEGO IM. ZYGMUNTA WOJCIECHOWSKIEGO

Dnia 17 listopada 1989 r. w Sali ^{Czerwonej} ~~Malinowej~~ Pałacu Działyńskich w Poznaniu odbyło się Nadzwyczajne Walne Zebranie Członków Instytutu Zachodniego im. Zygmunta Wojciechowskiego. Obradom przewodniczył prof. dr hab. Karol Fiedor. Porządek Nadzwyczajnego Walnego Zebrania był następujący:

1. Referat dyrektora IZ prof. dra hab. Antoniego Czubińskiego pt. *Instytut Zachodni w obliczu aktualnego stanu kwestii niemieckiej*;
2. Projekt zmiany statusu prawnego IZ;
3. Dyskusja i podjęcie uchwały;
4. Wolne wnioski.

1. Jak poinformował prof. A. Czubiński, celem zebrania, które zostało zwołane na prośbę dyrekcji, jest ustosunkowanie się do dwóch zasadniczych spraw: problematyki związanej z działalnością merytoryczną IZ oraz zagadnień statutowych. Przypominając o zbliżającej się 45. rocznicy założenia Instytutu mówca podkreślił, że w 1945 r. IZ wziął na siebie poważne i trudne zadania, spośród których na plan pierwszy wysuwało się uzasadnienie słuszności decyzji o przebiegu nowej granicy polsko-niemieckiej oraz prowadzenie szeroko zakrojonych badań niemcoznawczych o charakterze interdyscyplinarnym. Rozwój IZ jako towarzystwa popieranego początkowo przez władze został jednak po kilku latach zahamowany. Sytuacja wewnętrzna w latach 1949-1955 wraz z powstaniem dwóch państw niemieckich o odmiennych ustrojach wywarły określony wpływ na stosunek władz do Instytutu Zachodniego, który znalazł się o krok od rozwiązania. Tendencjom tym towarzyszył proces centralizowania nauki polskiej (powstanie Polskiej Akademii Nauk). Do 1961 r. IZ nie był w stanie odgrywać istotniejszej roli w badaniach, zajmując się głównie tematyką Ziemi Odzyskanych, zwłaszcza na płaszczyźnie socjologicznej. Dopiero w 1961 r. rozporządzenie Rady Ministrów ustabilizowało status IZ, wiążąc Instytut pod względem finansowym z Polską Akademią Nauk. Ten stan „podwójnego oblicza prawnego” Instytutu trwa do dziś. IZ funkcjonuje zarówno jako niezależne Towarzystwo i jako Instytut Zachodni — Instytut Naukowo-Badawczy.

W latach sześćdziesiątych dostrzega się już wzrost rangi IZ, aczkolwiek nie zawsze udawało się obejmować badaniami niektóre zagadnienia, zwłaszcza problematykę związaną z NRD. Bardziej kompleksowo zajmowano się natomiast zagadnieniami zachodnioniemieckimi, mimo iż na badaniach odbijały się ówczesne znie stosunki Polski z Republiką Federalną Niemiec. Przełom nastąpił w 1970 r., wraz z podpisaniem w grudniu tegoż roku układu o podstawach normalizacji stosunków między PRL a RFN, który zaowocował m.in. zmianą podejścia do problematyki niemieckiej. Nie zmieniło tego poddawanie w Polsce stałej krytyce zachodnioniemieckiej wykładni postanowień dokumentu. Wykładnia ta sprowadzała się najogólniej biorąc do twierdzenia, że układ nie przesądza o trwałości granicy, lecz

mówi o wyrzeczeniu się przemocy. Ten punkt widzenia, mimo pewnego znużenia, przeważa zresztą w RFN do dzisiaj.

Dla IZ przełom w stosunkach polsko-zachodniemieckich oznaczał znaczne rozszerzenie pola badawczego. Jednocześnie powstały inne ośrodki podejmujące problematykę niemcoznawczą. Nastąpiła zmiana stosunku społeczeństwa polskiego do Niemców i do Niemiec, a zwłaszcza wobec Republiki Federalnej. Opinia publiczna na ogół nie rozumiała sensu istnienia Niemieckiej Republiki Demokratycznej, jednak IZ w tej kwestii popierał stanowisko zajmowane przez władze polskie. W stosunku do RFN dotychczasowa niechęć społeczeństwa polskiego ustępowała na rzecz coraz większego podziwu dla tego państwa. Istotne zmiany w tym zakresie nastąpiły zwłaszcza w latach 1980-1981. Istniejące już wcześniej podziały (por. np. głośną sprawę listu biskupów polskich do biskupów niemieckich) uległy pogłębieniu. Najbardziej znanym przykładem gruntownego zakwestionowania dotychczasowej oficjalnej wykładni tematyki polsko-niemieckiej była broszura Jana Józefa Lipskiego pt. *Dwie ojczyzny, dwa patriotyzmy*. W kwestii niemieckiej zarysowały się trzy różne stanowiska: oficjalne, kościoła katolickiego i opozycji.

W obecnej sytuacji zaznacza się dalsza zmiana sytuacji w tym zakresie. Z jednej strony obserwujemy upadek roli i znaczenia NRD, czego wyrazem są masowe ucieczki obywateli tego państwa. Z kolei RFN stanęła w rządzie czołowych mocarstw światowych. Polska opinia publiczna musi wyciągnąć z tego wnioski. Kontrowersje pod tym względem nie ustąpiły, ma miejsce coś wręcz przeciwnego. Mimo iż układ z 1970 r. nie został zrealizowany, gdyż Polska była i jest partnerem dużo słabszym, to stosunek społeczeństwa polskiego jest bardziej przyjazny.

Wszystko to rzutuje na generalną zmianę warunków, w których działa Instytut Zachodni. Obecnie najważniejsze zmiany następują na styku obydwu państw niemieckich. Czy zmiany te doprowadzą do szybkiego zjednoczenia Niemiec? Niekoniecznie, gdyż szok, jaki wywołały wydarzenia w NRD, był udziałem także mężów stanu świata zachodniego. Wielu wybitnych polityków wysuwa coraz więcej zastrzeżeń wobec ewentualnego utworzenia nowego, zjednoczonego państwa niemieckiego. Procesy zjednoczeniowe nie ograniczyłyby się bowiem do obu państw niemieckich, a objęłyby prawdopodobnie także Austrię. Prowadziłyby to do powstania ogromnego tworu państwowego i w znacznym stopniu utrudniało, jeśli nie umożliwiało, integrację europejską. Perspektywa taka przeraża wielu polityków i wywiera negatywny wpływ na kształtowanie się stosunków międzynarodowych w skali nie tylko europejskiej, lecz także globalnej. Niestety, pomimo różnych oświadczeń rzeczników prasowych nie znamy w zasadzie stanowiska Związku Radzieckiego w tej sprawie. Na Zachodzie spekuluje się jedynie, kiedy Gorbaczow zagra kartą niemiecką. Pod uwagę bierze się możliwość nawrotu do „polityki Rapallo”.

Instytut Zachodni stoi dziś zatem wobec zupełnie nowych problemów. Prowadzone są na ten temat różne dyskusje, w których padają m.in. pytania, czy Instytut jest jeszcze potrzebny, czy nie spełnił już swej misji. Pojawił się także problem, jak IZ ma się określić jako instytucja i ośrodek badawczy. Jest faktem iż w niektórych kołach w RFN Instytut Zachodni ma opinię ośrodka antyniemieckiego. Inny problem stanowi kwestia roli Instytutu w obliczu zmian sytuacji politycznej w Polsce, gdy do władzy doszły m.in. grupy reprezentujące inny punkt widzenia na problematykę stosunków polsko-niemieckich.

Instytut stoi również wobec trudnych problemów natury finansowej. Dotychczasowe formy organizacyjne działalności IZ wyczerpały się. Brak jest widoków na dalsze wsparcie finansowe. Starania o fundusze już od kilku ostatnich lat

zajmowały dyrekcji IZ wiele czasu. Nie polepszyła się katastrofalna sytuacja lokalowa, w złych warunkach przechowywane są zbiory biblioteczne i archiwum prasowe. Praktycznie nie może funkcjonować dział wydawniczy; przyczyną tego stanu jest sytuacja na rynku wydawniczym (wzrost kosztów poligraficznych). Ze względu na rosnące w dużym tempie koszty przesyłki trudno też będzie prowadzić wymianę bezdewizową publikacji z zagranicą.

Od początku przyszłego roku Instytut może zostać całkowicie pozbawiony funduszy na dalszą działalność. W myśl okólnika podsekretarza stanu w Ministerstwie Finansów z dnia 16 października br. od 1 stycznia 1990 r. dotowanie stowarzyszeń będzie miało charakter przedmiotowy, tzn. dotowane będą jedynie konkretne prace zlecone.

Wszystko to skłania dyrekcję, po zasięgnięciu opinii Kuratorium, do odwołania się do Walnego Zebrania Członków wnosząc o wyrażenie zgody na zmianę statusu IZ. Sens zmian sprowadziłby się do włączenia Instytutu Zachodniego do pionu Polskiej Akademii Nauk.

2. Projekt uchwały Nadzwyczajnego Walnego Zebrania Członków Instytutu Zachodniego im. Zygmunta Wojciechowskiego z dnia 17 XI 1989 r. w sprawie zmiany statusu prawnego Instytutu Zachodniego — Instytutu Naukowo-Badawczego przedstawił prof. dr hab. Lech Janicki. Projekt uchwały miał następujące brzmienie:

„Nadzwyczajne Walne Zebranie rozpatrzyło sprawę zmiany statusu prawnego organu naukowo-badawczego Instytutu Zachodniego w jednostkę budżetową w pionie placówek naukowo-badawczych Polskiej Akademii Nauk.

Nadzwyczajne Walne Zebranie po wysłuchaniu opinii dyrektora Instytutu Zachodniego — Instytutu Naukowo-Badawczego oraz stanowiska Kuratorium uznaje za celowe i konieczne wszczęcie kroków w celu przekształcenia Instytutu Zachodniego — Instytutu Naukowo-Badawczego w jednostkę budżetową w pionie Polskiej Akademii Nauk. Nadzwyczajne Walne Zebranie w świetle nowych założeń polityki finansowej państwa, mających wykluczyć finansowanie z budżetu państwa stowarzyszeń, a w tym prawdopodobnie stowarzyszeń prowadzących działalność naukowo-badawczą (utrzymujących instytuty naukowe) przyjmuje, iż zmiana o której wyżej mowa zapewni Instytutowi Zachodniemu — Instytutowi Naukowo-Badawczemu odpowiednie środki finansowe, warunkujące i umożliwiające mu jego dalszą działalność.

Nadzwyczajne Walne Zebranie uważa i zobowiązuje Kuratorium do podjęcia niezwłocznych działań w kierunku zmiany statusu prawnego Instytutu Zachodniego — Instytutu Naukowo-Badawczego, tj. do:

1) Przeprowadzenia wspólnie z dyrektorem Instytutu Zachodniego — Instytutu Naukowo-Badawczego rozmów z organami Polskiej Akademii Nauk w sprawie przekształcenia i warunków przekształcenia organu naukowo-badawczego Instytutu Zachodniego im. Zygmunta Wojciechowskiego w jednostkę naukowo-badawczą Polskiej Akademii Nauk i do zawarcia szczegółowego porozumienia z PAN w tej sprawie. Porozumienie to powinno zarazem uregulować kwestie związane ze statutowym majątkiem Instytutu Zachodniego im. Zygmunta Wojciechowskiego.

2) Ustalenia, utrzymania oraz określenia form i zakresu działania stowarzyszenia Instytut Zachodni im. Zygmunta Wojciechowskiego.

3) Ustalenia w uzgodnieniu z PAN merytorycznych i organizacyjnych powiązań Instytutu Zachodniego — Instytutu Naukowo-Badawczego PAN ze stowarzyszeniem Instytut Zachodni im. Zygmunta Wojciechowskiego.

4) Opracowania projektu nowego statutu stowarzyszenia i przedstawienia go Walnemu Zebraniu Członków do uchwalenia.

Ustalenia, o których mowa w pkt. 1-3, wymagają zatwierdzenia przez Walne Zebranie Członków Instytutu Zachodniego w trybie art. 20 i 50 Statutu IZ”.

3. W dyskusji nad tą propozycją jako pierwszy głos zabrał członek honorowy Towarzystwa — prof. dr hab. Marian Wojciechowski, przypominając zebranym, iż w tej kwestii toczyła się podczas obrad Kuratorium bardzo ostra dyskusja. Jeśli bowiem potwierdzona zostanie treść okólnika podpisanego przez zastępcę ministra finansów dotycząca likwidacji w 1990 r. dotacji do stowarzyszeń, to decyzja ta spowoduje pozbawienie środków finansowych dla wielu instytucji, w tym także dla Instytutu Zachodniego. W dalszej części swego wystąpienia mówca stwierdził, iż fakt braku jakiegokolwiek „furtki” w treści okólnika można ocenić jako zwykle przeoczenie lub też jako wynik generalnie przemyślanego zamiaru pozbawienia środków instytucji społecznych lub *quasi*-społecznych powstałych w Polsce Ludowej. Zdaniem mówcy pismo to jest wyrazem przyjęcia pewnej decyzji politycznej. Prof. dr hab. M. Wojciechowski wspominał także, iż należy on do tych członków Kuratorium, którzy zarówno obecnie, jak i w przeszłości byli przeciwnikami zmiany statusu Instytutu Zachodniego. Przypomniał tu także o staraniach prowadzonych w latach siedemdziesiątych wraz z prof. dr hab. W. Markiewiczem o utrzymanie statusu Instytutu podkreślając, iż ówczesne przemiany w PAN określały nie przyczyny polityczne, a skostniała biurokracja. Kończąc swą wypowiedź profesor stwierdził, że jako lojalny członek Kuratorium będzie głosował za przyjęciem uchwały, ale równocześnie zaapelował do Kuratorium i Dyrekcji Instytutu Zachodniego o podjęcie starań, które by w miarę ich intensywności doprowadziły do utrzymania dotychczasowego statusu Instytutu Zachodniego.

Jako drugi głos zabrał mecenas Jacek Nikisch. Nawiązując do wystąpienia dyrektora IZ przypomniał zebranym okoliczności powstania Instytutu. Dyskutant powiedział następnie, aby nie przywiązywać wagi do okólnika, gdyż został on sformułowany w obliczu koniecznych zmian oszczędnościowych w kraju oraz wyraził zaniepokojenie czy PAN to odpowiednia instytucja dla Instytutu Zachodniego. Mówca stwierdził także, iż Instytut Zachodni nie może przestać istnieć, gdyż nie przestanie istnieć problematyka stosunków polsko-niemieckich. Podsumowując swoje rozważania podkreślił, iż będzie się sprzeciwiał podjęciu w chwili obecnej uchwały przesądzającej status Instytutu Zachodniego i opowiedział się za przeprowadzeniem rozmów z kompetentnymi władzami.

Kolejnym dyskutantem był prof. dr hab. Krzysztof Kwaśniewski twierdzący, iż PAN może przestać istnieć lub też może nie chcieć włączenia w sieć jej placówek naukowo-badawczych Instytutu Zachodniego. Wymaga to podjęcia działań zmierzających do ukształtowania przyszłych losów placówki. Profesor potwierdził opinię, iż IZ nie jest instytucją *quasi*-społeczną, lecz społeczną i działającą w interesie narodu polskiego. Mówca zaproponował poszukanie nowego sponsora dla IZ, jego zdaniem istnieją bowiem na świecie siły zainteresowane funkcjonowaniem niezależnego, polskiego ośrodka badań niemieckich.

Następnie głos zabrał prof. dr hab. W. Markiewicz. Nawiązując do wypowiedzi profesorów Czubińskiego i Kwaśniewskiego stwierdził, iż w związku z wydarzeniami w obu państwach niemieckich zastanawia się, czy publicyści i naukowcy, którzy ostatnio tak wyraźnie opowiadają się za zjednoczeniem Niemiec, nie tworzą proniemieckiego lobby. Ostrzegając przed wyciąganiem zbyt pochopnych wniosków stwierdził, iż w zależności od rozwoju sytuacji międzynarodowej opinie te

mogą ulec zmianie. Jak wykazują badania, zjednoczone Niemcy odbierane są w opinii publicznej nadal jako zagrożenie. Niemniej osiągnięcia gospodarcze utożsamiane są z RFN, a to powoduje, iż coraz większa część społeczeństwa polskiego odnosi się z sympatią do Niemiec. Również i w RFN wzrosła liczba Niemców deklarujących swe propolskie sympatie. Nawiązując do wystąpienia prof. M. Wojciechowskiego, prof. W. Markiewicz stwierdził, że nawet „po burzy” jaka może przejść przez PAN Instytut Zachodni będzie musiał znaleźć swoje miejsce w budżecie. W ten też sposób Towarzystwo utrzyma się przy Instytucie. Zdaniem dyskutanta należy kontynuować starania prowadzące do utrzymania dotychczasowego statusu Instytutu Zachodniego, gdyż w wielokrotnie cytowanym okólniku została zawarta pewna możliwość dalszego finansowania placówki, tzn. mowa tam o finansowaniu badań przedmiotowych.

Natomiast prof. dr hab. Karol Marian Pospieszalski, odnosząc się do projektu uchwały, stwierdził, że jest za przyjęciem jej bez zastrzeżeń. W ten sposób decyzje te będą zakończeniem pewnej fikcji. Nigdy bowiem o działalności Instytutu nie decydowało Towarzystwo, lecz komitet wojewódzki PZPR. Następnie mówca stwierdził, że nauka polska ma być samodzielna i szkoły wyższe autonomiczne; więc tym bardziej instytuty PAN lub inne funkcjonujące poza tą organizacją. Profesor ustosunkował się także do sprawy stosunku IZ do współczesnej problematyki niemieckiej, rozwijając myśl, iż „Instytut Zachodni nie był antyniemiecki”. Przypomniał zebranych o przyjaźni z RFN udokumentowanej symbolicznym uściskiem w Krzyżowej. Następnie dyskutant przytoczył wyniki przeprowadzonych w 1989 r. badań, mówiąc, iż nie świadczą one w tak jednoznaczny sposób o poglądach ludzi związanych z kanclerzem Kohlem. Są bowiem jeszcze tacy, do których nie dotarła prawda historyczna o pogromach niemieckich dokonanych podczas drugiej wojny światowej w Polsce, w tym np. o „krwawej niedzieli” w Bydgoszczy. Zadaniem Instytutu jest uświadomienie ich Niemcom. Na zakończenie profesor przypomniał historię spotkania członków „Studium Zachodniego”, które 22 VI 1941 r. odbyło się w mieszkaniu prof. M. Kielczewskiej w Warszawie. Spotkanie to można określić jako początek starań o utworzenie Instytutu Zachodniego, a organizacji tej patronowała Delegatura Rządu.

Z kolei dr Krystyna Sikorska-Dzięgielewska zwróciła się do dyrekcji IZ z zapytaniem, czy okólnik ten będzie dotyczył także Instytutu Zachodniego, czy podjęto starania w celu wyjaśnienia innych możliwości finansowania Instytutu przy zachowaniu jego dotychczasowego statusu.

Odpowiadając na postawione pytania dyrektor IZ prof. dr hab. A. Czubiński stwierdził, iż trudno jest powiedzieć czy dyrekcja IZ podjęła wszystkie starania, ale w ostatnich miesiącach rozważała w sposób intensywny zagadnienie dalszego finansowania Instytutu, gdyż do tego sprowadzić można cały problem. Rozmowy w tej sprawie prowadzone były w PAN oraz z ministrem Edukacji Narodowej i wiceprezesem Rady Ministrów odpowiedzialnym za sprawy nauki. Uzyskane tu informacje i opinie posłużyły dyrekcji do przedstawienia sprawy statusu IZ na Nadzwyczajnym Walnym Zebraniu.

W tej sytuacji przewodniczący Zebrania zaproponował głosowanie nad proponowanym tekstem uchwały, stwierdzając, iż w sprawie tej decydująca dla Kuratorium będzie wola co najmniej 3/4 obecnych na sali członków Instytutu Zachodniego. Zaproponował głosowanie nad wersją pierwotną odczytaną w punkcie 2 programu Nadzwyczajnego Walnego Zebrania oraz nad wersją uzupełnioną o wnioski wypływające z dyskusji. W drugim przypadku pkt. 1 projektu uchwały przyjął następujące brzmienie:

- 1) „Przeprowadzenia wspólnie z dyrektorem Instytutu Zachodniego — Instytutu Naukowo-Badawczego rozmów z władzami państwowymi, a także z właściwymi organami Polskiej Akademii Nauk w sprawie możliwości zapewnienia przez PAN — Instytutowi Zachodniemu — Instytutowi Naukowo-Badawczemu finansowych możliwości działania przy zachowaniu dotychczasowego statusu społecznej placówki prowadzonej przez stowarzyszenie o tej samej nazwie pod ustawowym nadzorem PAN, a w razie gdyby okazało się to miało niemożliwe, w sprawie przekształcenia i warunków przekształcenia organu naukowo-badawczego Instytutu Zachodniego im. Zygmunta Wojciechowskiego w jednostkę naukowo-badawczą Polskiej Akademii Nauk i do zawarcia szczegółowego porozumienia z PAN w tej sprawie. Porozumienie to powinno zarazem uregulować kwestie związane ze statutowym majątkiem Instytutu Zachodniego im. Zygmunta Wojciechowskiego”.

O liczenie głosów przewodniczący Zebrania poprosił dra Zdzisława Puśleckiego i dra P. Kalkę. Wyniki głosowania przedstawił dr Z. Puślecki stwierdzając, iż za pierwszą wersją projektu uchwały opowiedziało się 8 członków Instytutu Zachodniego, a za drugą wersją 40 członków; 6 osób wstrzymało się od głosu. Wyniki głosowania upoważniły prof. dr hab. K. Fiedora do stwierdzenia, iż Kuratorium będzie postępowało zgodnie z sugestiami zawartymi w drugim projekcie uchwały.

4. Członkowie Instytutu Zachodniego nie zgłosili żadnych wniosków.

W tej sytuacji przewodniczący Zebrania prof. dr hab. Karol Fiedor zakończył obrady.

Ilona Romiszewska
Stanisław Zerko

XV SPOTKANIE DYSKUSYJNE NAUKOWCÓW ORAZ PUBLICYSTÓW-NIEMCOZNAWCÓW

Tradycją stały się coroczne listopadowe spotkania naukowców oraz publicystów-niemcoznawców prasy, radia i telewizji w Poznaniu. Organizatorami spotkań są od lat Instytut Zachodni w Poznaniu, Rozgłośnia Polskiego Radia w Poznaniu oraz Redakcja „Głosu Wielkopolskiego”. Ostatnio do grona współorganizatorów dołączyło również Stowarzyszenie „Wisła-Odra”. Tematem przewodnim XV spotkania w dniach 24-25 listopada 1989 r. była *Zjednoczona Europa — wizje i perspektywy*.

Wprowadzeniem do dyskusji oraz ogólnego tematu spotkania był referat prof. A. Wolff-Powęskiej: *Polska i kraje Europy Środkowo-Wschodniej wobec kwestii jedności europejskiej*, przedstawiający syntetyczną analizę rozwoju sytuacji w Europie po zakończeniu II wojny światowej oraz perspektywy stworzenia „europejskiego wspólnego domu”. Szczególny nacisk położony został na udział Polski w planowanym wspólnym przedsięwzięciu, którego celem byłoby stworzenie stabilnych więzów współpracy pomiędzy obu częściami Europy.

Wśród głosów w dyskusji, które stanowiły rozwinięcie tez zawartych w referacie, zwrócić należy uwagę na przedstawioną propozycję zorganizowania cyklu publicznych dyskusji pod wspólnym tytułem *Polska między Rosją i Niemcami*.